

La gestació de l'estil arquitectònic carmelità; les primeres disposicions dels descalços respecte a la construcció dels seus convents

Carme Narváez i Cases

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament d'Art

08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

RESUM

Al final del segle XVI es produeix a Espanya una enorme expansió dels ordes religiosos reformats, la qual cosa tindrà com a conseqüència l'establiment en la majoria de ciutats espanyoles d'alguna d'aquestes comunitats. Un dels ordes que protagonitzen aquest fenomen d'expansió és el de carmelites descalços, que justament en aquests anys (darrer quart de segle) porta a terme les seves primeres fundacions. Aquest article analitza les directrius a partir de les quals són erigits els monestirs de descalços i les primeres normatives aplicades a la tipologia dels seus convents i de les seves esglésies.

Paraules clau:
arquitectura, convent, orde.

ABSTRACT

The birth of the architectural carmelite style; the first arrangements of *descalços* about building in their monasteries

During the last years of sixteenth century it took place in Spain an enormous expansion of reformed religious orders, which had as a consequence the establishment of some of these communities in the majority of spanish towns. One of the religious orders that took the chief role in this phenomenon of expansion was that of Carmelite Order, which during these years made its first foundations. This article analyses the guidelines from which monasteries of *descalços* (Barefoot) were built and the first rules applied to the tipology of their monasteries and churches.

Key words:
architecture, order, monastery.

L'esperit d'austeritat amb el qual Santa Teresa pretenia dotar les seves fundacions és un element comú a d'altres ordes religiosos mendicants, com ara franciscans o caputxins, l'extensió dels quals es produeix també de manera majoritària a final del segle XVI. Aquest element de simplicitat, que no podem considerar mai exclusiu de l'orde carmelità descalç, és, d'altra banda, ple de lògica si tenim en compte diversos factors, com la pretensió de pobresa amb la qual naixien aquests ordes —i que justificava escissions com la dels carmelites descalços del orde del Carme—, el tipus d'arquitectura desornamentada i rigorosament classicista derivada d'El Escorial, que s'imposà d'una manera especial com a estil distintiu dels edificis conventuals construïts en aquella època a Espanya, i, per sobre de tot, els escassos recursos econòmics amb els quals comptaven aquestes congregacions, que feien impossible en molts casos erigir convents o esglésies amb les condicions mínimes d'habitabilitat exigibles.

Els tres factors mencionats van estretament lligats; l'elecció de l'estil arquitectònic que habitualment ha estat denominat com a «classicisme herrerian» presentava grans avantatges per a aquestes congregacions religioses, tant pel que fa a termes econòmics com a qüestions d'imatge. En primer lloc, sembla evident que la simplicitat de paraments que comportava un ordre arquitectònic tan senzill suposava un estalvi important pels comitents i que, per tant, aquesta raó el feia especialment atractiu a l'hora de ser aplicat. A més, s'adequava perfectament a l'esperit d'austeritat i de pobresa que predicaven els ordes mendicants, i era un element propagandístic digne de tenir en consideració¹. L'abstracció i la simplicitat que preconitzava aquest estil arquitectònic, i amb les quals es van configurar gran part de les es-

glésies parroquials i conventuals a Espanya durant bona part de la segona meitat del segle XVI —sobretot a Castella— han portat a denominar-lo «arquitectura sense temps», o bé a parlar d'una «absència d'estil», absència que ja de per si és una marca d'aquest, i que justifica la seva existència com a tendència de personalitat pròpia dintre de l'arquitectura espanyola d'aquest temps².

Podem arribar a la suposició que en moltes ocasions la simplicitat plantejada pels ordes religiosos com un tret estilístic definidor del seu estil de vida, esgrimit i expressament utilitzat com a símbol del seu desafecte pels béns materials, no era fruit únicament d'un anhel de pobresa que es volgués manifestar a priori, sinó que l'adopció d'aquests esquemes responia més a condicionants de tipus pecuniari i formal, i que, amb posterioritat, es produïa una identificació amb l'estil resultant, que era imposat o «suggerit» com a model per altres construccions dintre del mateix orde. En el cas que ens ocupa, dintre de l'orde carmelità descalç, aquesta manera o estil propi visible en els seus edificis era conegut amb l'expressió *estilo ordinario*, i no hi ha dubte que, a partir d'un moment determinat, hom va pretendre que l'estètica derivada d'aquesta manera de construir fos la imatge definidora i caracteritzadora de l'orde.

La reglamentació en els primers convents de carmelites³

Els primers convents femenins fundats per santa Teresa propugnaven un estil de vida basat en l'eremitisme i l'oració en solitari, punts que requerien una clausura estricta i un aïllament del món exterior. Aquests aspectes eren compartits

1. Tanmateix, aquest propòsit de senzillesa constructiva el trobem també en ordes no estrictament mendicants, com la Companyia de Jesús. Els jesuïtes van incloure en les seves constitucions diverses i repetides crides a l'austeritat dels seus edificis. Ja en les dues primeres congregacions generals celebrades per la Companyia els anys 1558 i 1565 es recomanava que els edificis fossin simples i pràctics. Vegeu R. GARCÍA VILLOSLADA, *Manual de historia de la Compañía de Jesús*, Madrid, 1941.

2. Vegeu A. RODRÍGUEZ DE CEBALLOS, «Juan de Herrera y los jesuitas», *A.H.S.I.*, XXXV, 1966, p. 285—321. Malgrat reconèixer fets distintius en l'arquitectura herreriana o derivada d'aquesta, capaços de consolidar-la com a cos d'entitat pròpia, som conscients dels abusos comesos per part d'alguns autors a l'hora d'aplicar diverses terminologies —tals com «manierisme serià» o «manierisme eclèctic»— a fenòmens que tenen la mateixa arrel i que, en tot cas, no són més que manifestacions d'una mateixa tendència. Reconeixem també els problemes que presenta la utilització del terme manierisme aplicat a l'arquitectura espanyola d'aquesta època i, com que ens desvia del tema principal d'aquest article, deixem la qüestió per a una ocasió més propícia.

3. Per tot el que fa a l'estudi generalitzat de l'arquitectura de l'orde carmelità descalç, és imprescindible la consulta de J.M. MUÑOZ JIMÉNEZ, *La arquitectura carmelitana (1562—1800)*, Àvila, 1990.

4. *Breve exposicion de nuestra Regla Primitiva*, BUB, ms. 113. El manuscrit no està datat, però és fàcil suposar que va ser redactat a començament del segle XVII.

per altres ordes mendicants que, en general, combinaven la vida contemplativa amb un apostolat més o menys actiu i que, per tant, donaven molta importància al temps que els religiosos o les religioses passaven en solitud dedicats a l'oració. Aquí tenim un tret definidor d'aquest tipus de convents, que s'articularen a partir de la separació de les cel·les i del seu aïllament per permetre que els religiosos hi puguin passar la major part del dia orant, llegint o realitzant algun altre tipus d'activitat manual. Ja al convent de Sant Josep d'Àvila, el primer fundat per santa Teresa, quedava clara la tendència a l'estil de vida apartat i de clausura dels seus integrants, amb cel·les separades i amb l'existència d'un mur alt que circumdava tot l'edifici. La separació de les cel·les com a fet distintiu dintre de l'orde carmelità descalç està curiosament il·lustrat en un manuscrit de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, en el qual el pare fra Francisco del Santísimo Sacramento comenta algunes de les disposicions de la primitiva regla dels descalços⁴: «En este capitulo se nos manda tener celdas apartadas unas de otras, y que cada uno tenga la suya segun el Prior le pareciere, pero no se haze contra esto en tenerlas pegadas unas con otras como agora: porque en el tiempo que se dio no se hazia quartos de casas divididas en celdas sino dentro de una misma clausura havia diversas celdas mas el uso tiene lo contrario». El religiós fa esment també de la pobresa requerida en les cel·les: «Notenme mucho hermanos aquella palabra (cellula) por donde entenderan, que las celdas de los frailes descalzos no han de ser curiosas, grandes, y anchorosas, como en otras Religiones santamente se permiten, sino chicas, pobres, y hangostas, y tales finalmente, que no se pueda llamar celdas, sino cellula, que es menos».

Un element que identifica i fa excepcionals els monestirs de religiosos carmelites descalces des de les primeres fundacions portades a terme per la Santa és la presència d'ermites en el recinte conventual, que es construïen aprofitant els espais oberts en els horts o patis de les cases on s'instal·laven les comunitats⁶. Aquesta pràctica respon al desig de santa Teresa, expressat repetidament en els seus escrits⁷, de rememorar la mena de vida eremítica portada a terme pels pares de la primitiva regla, i constitueix, al mateix temps, un factor que reforça la idea d'oració feta en solitud i de vida apartada dels membres de la comunitat. Les ermites eren distribuïdes segons el terreny disponible, preferiblement apartades de l'edifici principal, i cadascuna era dedicada a un sant. En cas que no es comptés amb aquest espai exterior, es destinava una cel·la de l'interior de l'edifici a aquestes finalitats eremítiques, procurant que fos una estança apartada de la resta de les cel·les. La presència de les ermites, que en un primer moment és visible únicament en els convents habitats per

comunitats femenines, es farà patent més endavant en les comunitats de religiosos descalços, i donarà lloc a la tipologia dels *deserts*, convents expressament erigits en llocs força inaccessibles, apartats dels nuclis de població i concebuts com a centres de recés pels religiosos de l'orde.

La forta tendència eremítica dels deserts carmelitans masculins és deguda a l'intent d'unificar els rigors dels antics anacoretes amb la disciplina dels cenobites, que es mantenien lligats a una comunitat i sotmesos a l'observància d'una regla. Va ser un religiós de l'orde descalç, fra Tomás de Jesús, nascut el 1564 a Baeza i profès el 1587, qui, volent ampliar la tendència a l'ascetisme dels convents masculins fundats per sant Joan de la Creu, s'erigí en instigador de la recuperació de l'esperit de vida eremítica dels primers pares⁸, però no recreant erms amb petites capelletes dintre dels convents instal·lats a nuclis urbans, sinó traslladant directament les comunitats a emplaçaments allunyats de tot i de tothom, en zones feréstegues i de difícil accés. La disposició sobre el terreny dels deserts mostrava perfectament la combinació dels dos tipus de vida monàstica; per una banda, l'edifici central com a cenobi —entès com a centre habitat per religiosos que voluntàriament s'allunyen de tot nucli de població—, disposat al voltant de l'església mitjançant galeries i mancat de claustre, que, malgrat una més acusada austeritat i simplicitat en la seva forma, no diferia dels usos als quals s'aplicava en la resta de convents, és a dir, la vida de comunitat, amb una sèrie d'actes que requerien la presència de tots els membres⁹. D'una altra banda, la presència indispensable de les ermites, repartides al voltant del convent, i aprofitant l'amplitud i els accidents del terreny que normalment presentaven els emplaçaments triats per erigir deserts, pretenia rememorar la vida dels anacoretes. És a dir, oferien als religiosos que ho desitgessin un aïllament i una vida retirada més acusades encara que les que es practicaven a la comunitat del desert. Habitualment, aquestes estades a les ermites, regulades per unes constitucions, es portaven a terme només durant períodes limitats de temps o bé durant dates assenyalades de l'any litúrgic¹⁰. Cadascuna de les ermites feia les funcions d'allotjament i al mateix temps d'oratori del religiós ermità, i disposaven d'una petita campana amb la qual responien als tocs de la campana del convent que cridava als oficis religiosos.

L'esquema del desert es planteja i s'estableix des de la primera fundació d'aquestes característiques portada a terme pel mateix fra Tomás de Jesús el 1592 a Bolarque, a prop de Zurita, i no va patir variacions a la resta de deserts construïts a la Península amb posterioritat: Batuecas (Salamanca), de las Nieves (a prop de Ronda, Andalusia), Cardó (a prop de Tortosa) i Busaco (Coimbra, Portugal).

5. *Ibidem*, foli 31v.

6. És una pràctica habitual que les comunitats s'instal·lin en edificis preexistents, generalment cases reaprofitades i convertides —no sempre de manera provisional— en convents. En el cas de les descalces sabem que santa Teresa buscava preferentment fer noves fundacions en cases que compessin amb un petit hort o un jardí, la qual cosa dona idea de la importància que per ella tenien les mencionades ermites.

7. Vegeu SANTA TERESA DE JESÚS, *Camino de perfección*, capítol II.

8. Per la figura de fra Tomás de Jesús, vegeu FRAY FRANCISCO DE SANTA MARÍA, *Reforma de los Descalzos de Nuestra Señora del Carmen de la primitiva observancia*, vol. II, Madrid, 1655, p. 615-628. Fra Tomás va fixar les constitucions de les futures fundacions d'erms: oració de dia i de nit, silenci rigorós, tant dins del convent com fora, entrada prohibida als seglars dintre del recinte del desert, penitència contínua en el menjar i el dormir, i ajustament de la construcció a l'esperit de la regla, és a dir, el de l'austeritat.

9. Segons J.M. Muñoz Jiménez, el model més proper en planta i distribució als deserts carmelitans són les cartoixes centreeuropees, que allora estaven basades en models benedictins. Vegeu J.M. MUÑOZ JIMÉNEZ, «La arquitectura de los desiertos carmelitanos», *Monte Carmelo*, vol. 97, 1989, p. 407-431.

10. Cfr. FRAY DIEGO DE JESÚS MARÍA, *Desierto de Bolarque, yermo de carmelitas descalzos, y descripción de los demas desiertos de la Reforma*, Madrid, 1651.

Aquest establiment tan clar de tipologia des de les primeres fundacions en el cas dels deserts, encara que es produeix alguns anys més tard, no és un fenomen traslladable a la resta de monestirs urbans constituïts durant els primers temps de l'orde. Exceptuant l'existència de les ermites —no sempre presents— i la separació dels habitatges dels membres de la comunitat, aquestes primeres fundacions, en la seva majoria portades a terme, tal com ja hem mencionat, en edificis preexistents, no denoten més trets característics que els apuntats. Les primeres disposicions respecte a l'ordenació de convents nous i a la seva construcció no es produiran fins un any després de la constitució dels carmelites descalços en província independent, estatus assolit el 1580¹¹. El 3 de març del 1581 es reunia al col·legi de San Cirilo d'Alcalá de Henares el primer capítol dels descalços, amb l'objectiu primordial de redactar unes constitucions pròpies¹². Dos dies després de ser inaugurat, el dia 5 de març, el capítol establia una primera reglamentació que calia tenir en compte a l'hora de fundar convents nous. En la que podríem anomenar la primera normativa establerta pels capitulars de l'orde, destaquen ja dos punts en els quals s'insistirà incansablement al llarg dels anys i que tornaran a aparèixer entre els acords presos pels capítols següents fins ben entrat el segle XVIII; d'una banda, s'especifica la necessitat que el pare provincial doni el seu vistiplau a les obres que s'han de portar a terme en qualsevol convent, encara que aquestes siguin només reformes parcials que afectin tan sols una part de l'edifici: «Ninguna obra notable se comienze sino es con licencia del Prior Provincial y orden de los religiosos que el capitulo provincial nombrare para que en cada convento dispongan con su industria, ansi los edificios nuevos como el acomodar los que ya estan labrados»¹³. D'una altra banda, trobem per primer cop una menció expressa a la pobresa requerida en aquestes construccions: «Mandamos que nuestras casas no se labren con edificios sumptuosos, sino humildes, y las celdas no sean mayores que de doce pies en quadro»¹⁴. Aquesta és la primera —i única en aquestes constitucions— ocasió en què s'estableixen com a referència unes mides ideals tendents a unificar les dimensions d'una de les parts de l'edifici.

Durant aquest primer capítol s'especificaren altres qüestions que calia tenir en compte en les noves fundacions; per exemple, l'obligació que la comunitat de religiosos estigués formada i a clausula organitzada abans que l'obra de construcció fos començada, exceptuant el cas que es disposés d'una suma de diners provinient d'alguna donació en particular¹⁵. La qüestió de la disponibilitat dels diners preocupava especialment als superiors de l'orde, perquè la majoria de les donacions rebudes eren només suficients per posar en marxa les obres, però no per continuar-les, i

molt menys per acabar-les amb una certa promptitud. En moltes ocasions, la construcció s'allargava durant anys o decennis com a conseqüència de l'endeutament de les comunitats, que esperaven disposar d'alguna generosa donació particular per poder enllestir els seus edificis, ja fossin les dependències conventuals o el temple. Aquest problema de finançament s'evidencia amb tot realisme des dels primers acords capitulars presos el 1582: els priors han d'evitar endeutar-se per causa de les obres realitzades als convents, tret que es compti amb la llicència expressa del general o del provincial. Aquesta reglamentació no sempre s'acomplirà, i trobarem amb força freqüència construccions que s'allarguen en el temps per manca de diners. A tall d'exemple, es poden citar a Catalunya els casos del convent de Nostra Senyora de Gràcia —del qual encara resta, avui en dia convertida en parròquia i coneguda popularment com l'església dels «Josepets», al barri de Gràcia de Barcelona—, en el qual les obres van estar aturades durant vint anys per manca de mitjans econòmics que fessin possible el seu acabament¹⁶. O el cas del convent de Vic, fundat el 1642 gràcies a la donació testamentària del religiós fra Baptista de Sant Jeroni; les dificultats sorgides perquè es fes efectiva la quantitat donada a l'orde amb la finalitat de construir el convent van fer que durant molts anys els religiosos haguessin de sobreviure —més apropiat seria dir malviure— en unes condicions extremament precàries, i que la construcció no fos començada fins al 1663¹⁷.

Hem topat aquí amb un fet i una pràctica habituals de l'època posttridentina: el paper destacat de la pietat particular en la fundació o la construcció de convents nous, directament potenciat pel Concili, que va promoure especialment aquest tipus de manifestacions pies. Molt sovint, l'erecció de monestirs nous o la construcció de capelles o retaules dintre de les esglésies conventuals ja existents respon a la devoció d'un particular que finança les obres portades a terme i que, a canvi, exerceix els drets de patronatge i de sepultura familiar en el mateix convent. A més, no hem de perdre de vista el prestigi social que això comportava per al donant, que veia com l'esmerç realitzat no només li podia garantir la salvació de la seva ànima, sinó també la fama terrenal¹⁸. En aquest sentit, l'orde dels descalços no era diferent dels altres ordes; les donacions de particulars, malgrat les condicions imposades per aquests —moltes vegades contràries fins i tot al seu propi tarannà i al seu esperit de pobresa—, eren sovint l'única via per portar endavant una fundació o per fer possible l'erecció d'una capella. Aquest acte d'apropiació per part d'un particular d'una capella, amb la finalitat que aquest instituís un patronatge sobre ella, era una pràctica establerta en l'orde descalç des de molt aviat. Durant la junta celebra-

da al convent de San Hermenegildo de Madrid el setembre de 1614, el definitori constituí la normativa que feia referència a la mencionada venda de patronat de les capelles, «para las quales el dar licencia compete al Diffinitorio general y sin esta licencia no se pueden dar ni vender [...]. Y es la declaracion que se ha de entender y practicar no solo quando se ha de dar o vender la capilla mayor toda sino tambien qualquiera cosa que este dentro desta capilla mayor que no se podra dar ni vender sin licencia del diffinitorio»¹⁹. Si en un primer moment l'orde va permetre —i quan fou possible va potenciar— aquesta via de finançament, acceptant totes les disposicions dels particulars, més endavant hom considerà que havia de prevaldre el criteri d'uniformitat i que, per tant, les donacions s'havien d'adequar a l'esperit dels convents, és a dir, al d'austeritat. Però aquesta normativa no va ser establerta fins als últims decennis del segle XVII; sabem que a la reunió del definitori celebrada novament al convent de San Hermenegildo de Madrid el juliol del 1693 es determinà l'obligatorietat que les capelles comprades per particulars s'haguessin de sotmetre, igual que la resta de l'edifici, al criteri i la traça dictada pel tracista de l'orde, tant en qüestions arquitectòniques com escultòriques²⁰.

Crida l'atenció el fet que en aquestes primeres constitucions no es faci referència en cap moment al temple quant a dimensions o a tipologia, la qual cosa ens porta a pensar que en els primers moments d'existència de l'orde aquest era un dels elements que menys pes específic tenien dintre de la planificació dels convents i que l'atenció principal s'orientava, en canvi, cap a les dependències conventuals pròpiament dites. Ja ho hem vist en el cas de les cel·les, i ho podem apreciar també en el cas de la infermeria; la seva presència queda instituïda de manera oficial ja en

aquesta primera reglamentació, on es marca la necessitat de la seva existència a tots els convents, incloent de manera conjunta la capella corresponent —adaptada a les dimensions de l'edifici i sempre que aquestes ho facin possible—, per tal que els monjos malalts puguin seguir els oficis religiosos diàriament²¹.

No va ser fins al 1587 que es van fixar unes mides per marcar l'amplada màxima desitjada a les esglésies. I va ser l'església del convent de l'Esperit Sant de religiosos carmelites descalços de Toledo la que serví com a model: 8'40 metres d'amplada era el màxim desitjable en aquesta mena de construccions. Aquest fou el model al qual l'orde va recórrer a l'hora de construir convents nous fins al 1600²², però no en qüestions estilístiques, sinó purament dimensionals. La màxima preocupació dintre de l'orde descalç en aquells moments no era tant la creació d'un estil definidor com la voluntat d'ajustar-se al desig de Santa Teresa quant a no construir grans cases, sinó fer convents de proporcions petites, suficients per a una comunitat modesta²³. En tot cas, la consolidació d'una manera pròpia de construir va ser patent fins a mitjan segle XVII.

Troblem finalment un índex de la voluntat d'unificar l'estil dels edificis el 1590, amb motiu del capítol provincial celebrat a Tàrraga; una de les resolucions que s'hi van prendre va ser que «aya una planta para las Fabricas de los conventos que se fueren fundando»²⁴. És la primera ocasió a la Península en la qual es fa referència explícita a un model que calia seguir en les noves fundacions. Desconeixem, però, quin model de planta es pretenia imposar i quina va ser la seva repercussió real a les noves obres realitzades durant els anys següents; és molt possible que el mencionat acord capitular no s'arribés a portar a terme i romangués simplement com una primera idea.

11. Hem de tenir en compte que no va ser fins al 22 de juny del 1589 que el Papa Gregori XIII atorgà als pares carmelites reformats la gràcia de poder constituir províncies pròpies, autònomes de l'orde del Carme calçat. Fins en aquell moment, i des que Santa Teresa plantejà les primeres fundacions, els religiosos i les religioses descalços havien estat sota la jurisdicció dels carmelites calçats. Vegeu SILVERIO DE SANTA TERESA, *Historia del Carmen Descalzo*, Burgos, 1935.

12. Aquestes constitucions van ser publicades un any més tard a Salamanca sota el títol de *Regla primitiva y Constituciones de la Provincia de los frayles Descalzos de la Orden de N^a S^a la Virgen del Monte Carmelo*.

13. Ibídem, capítol II, núm. 3.

14. Ibídem, capítol II, núm. 5.

15. Ibídem, capítol II, núm. 4.

16. Les obres no es van donar per finalitzades fins al 1687. Vegeu FRAY JUAN DE SAN JOSÉ, *Anales de los Carmelitas Descalços de la Provincia de San Josef en el Principado de Cataluña*, Biblioteca de la Universitat de Barcelona, ms. 991, llibre IV, capítol XVIII, p. 321–324.

17. Arxiu Episcopal de Vic, *Llibre de la fundació del convent de Sant Josep*, Carmelites descalços, núm. 1. La fundació va córrer el perill seriós de ser anul·lada l'any anterior a causa del seu estat extrem de pobresa.

18. Aquest fenomen de la pietat fomentada a partir del Concili de Trento ha estat estudiat recentment per J. BOSCH a la seva

tesi doctoral, *Els Agustí Pujol i l'escultura a la Catalunya del seu temps*, presentada l'any 1994 a la Universitat de Barcelona. Bosch hi fa una interessant anàlisi de les conseqüències d'alguns dels decrets trentins en el camp artístic català dels anys posteriors. Pel que fa al tema que ens ocupa, vegeu p. 129–130: «En la majoria de comandes, el lligam d'un particular a un projecte artístic destinat a un temple li reportava una extraordinària rendibilitat social, l'accés a una posició privilegiada dins de la comunitat, la parròquia o la confraria. La donació d'un retaule o una capella —o la fundació d'una causa pia o d'un benefici— duia afegida la possibilitat de fer-hi pública ostentació del nom o els escuts familiars i, moltes vegades, l'obtenció del dret de sepultura en un lloc privilegiat del temple».

19. ACA, monacals-hisenda, lligalls grans núm. 171.

20. Ibídem.

21. *Regla primitiva y Constituciones* [...], capítol XVIII, núm. 6.

22. J.M. MUÑOZ JIMÉNEZ, 1990, p. 49.

23. Pel que fa al tema de la pobresa i de l'austeritat dels convents propugnades per santa Teresa, és interessant la consulta directa dels seus textos; vegeu especialment el *Libro de las fundaciones*, capítols XIII i XIV.

24. BUB, ms. 991, llibre II, capítol XVIII, p. 124.

Aquest projecte inicial d'unificació en qüestió d'estil cristal·litzarà uns quants anys més tard, quan, accedit al generalat el 1594, el P. fra Elias de San Martín s'adreça a tots els priors recordant-los l'obligació de seguir les directrius de simplicitat i austeritat en matèria de construcció adoptats per l'orde amb anterioritat. És, però, més simptomàtic el fet que el mateix general establís la figura del tracista-visurador, encarregat de vetllar pel compliment d'aquesta normativa mitjançant la seva presència en els convents que es trobaven en construcció. És evident que la institució d'aquest càrrec —concedit per primera vegada al tracista de l'orde fra Francisco de Jesús— suposava ja des d'un bon començament una voluntat declarada de frenar les possibles temptacions de qualsevol mena d'excessos en els edificis.

Tanmateix, aquest control primerenc exercit pels superiors només era basat en el desig de simplicitat. No hi havia cap disseny ideal ni cap planta que servís de guia als encarregats de les noves construccions. Aquest model de traça no va ser una realitat fins al generalat següent, el del P. fra Francisco de la Madre de Dios, que aconseguí reunir els religiosos tracistes pertanyents a l'orde a Madrid l'any 1600, per tal de confeccionar el model ideal de planta que d'aleshores ençà hauria de ser aplicat a tots els convents construïts de nou. El prototipus elaborat consistia en el conegut model trentí d'església de nau única amb capçalera plana i cúpula cegada al creuer, articulat amb un auster ordre toscà. L'aplicació del model va ser immediata, concretament al convent de San Hermenegildo de Madrid, que, quan finalitzà la seva construcció, l'any 1605, esdevingué exemple d'església per a tots els convents de carmelites descalços, tant de religiosos com de religioses²⁵.

Durant el capítol general celebrat a Pastrana el 1602²⁶, a més de l'acceptació i de la institucionalització del mencionat model, s'arrodonaix la pragmàtica relativa a la construcció de convents amb l'establiment d'unes mides tendents a unificar les proporcions de tots els edificis de l'orde; a les esglésies es recomana una amplada de 24 peus, extensible a un màxim de 27, i en casos excepcionals (no especificats

en les constitucions) es permet arribar fins a 30 peus. Quant a les cel·les dels religiosos, aquestes havien de tenir entre 10 i 12 peus quadrats, amb una alçada proporcionada de 9 peus, i les habitacions del pis baix entre 11 i 12 peus d'alçada. En total, es pretenia que l'alçada total del convent no fos superior a 21 peus, tenint sempre en compte els possibles casos excepcionals que anessin sorgint²⁷.

Es presentaven, però, uns anys difícils, durant els quals veurem com a Catalunya, a causa de la manca de diners, només es portaren endavant dues noves fundacions²⁸; la primera és la del convent de religiosos descalços de Reus el 1605, cal tenir en compte, a més, que aquesta es va poder realitzar mercès a l'esplèndida donació de Francesc Robuster i de Sala, bisbe de Vic, que anteriorment havia ocupat la seu d'Elna. L'altra fundació portada a terme és la del desert de la província de Sant Josep, emplaçat a la serra de Cardó, a la província de Tarragona, inaugurat el 1606 i constituït només per una petita casa i una capella construïdes pels mateixos religiosos fundadors amb pedres i fang²⁹. Haurem d'esperar fins al 1625 perquè es produeixi una nova fundació, la del convent de Nostra Senyora de Gràcia, que novament va ser fruit d'una donació particular, la del ciutadà barceloní Josep Dalmau³⁰. Sabem, però, que aquesta situació de pobresa es vivia a tot l'orde; l'any 1603 el general fra Alonso de Jesús Maria s'adreça a tots els pares provincials i als priors dels convents recomanant-los prudència a l'hora de començar qualsevol tipus d'obra: «Acerca del gastar en edificios se les encarga muy apretadamente a los P. Provinciales y Piores que vayan con muchissimo cuydado de no emprender obras, y de no empeñar los conventos para ellas, obrando solo de lo que sobrare despues de haver acudido enteramente a sus Religiosos en lo necesario»³¹. A partir d'aquí les crides a l'austeritat eren expressades pels superiors de manera continuada al llarg dels anys, evidenciant, al mateix temps, la necessitat de mantenir una normativa general de construcció més basada, tal com hem apuntat anteriorment, en la manca de diners que no pas en la identificació per part de l'orde amb un estil arquitectònic concret.

25. J.M. MUÑOZ JIMÉNEZ, 1990, p. 29.

26. Les constitucions d'aquest capítol no van ser publicades fins al 1604.

27. SILVERIO DE SANTA TERESA, *op. cit.*, p. 163.

28. Fins aleshores els convents fundats a Catalunya pels carmelites descalços eren set: Sant Josep de Barcelona (1586), Sant Josep de Mataró (1588), Sant Josep de Lleida (1589), Nostra Senyora del Miracle de Tortosa (1590), Sant Josep de Girona (1591), Sant Llorenç de Tarragona (1597) i Sant Joan Baptista de Reus (1605).

29. Vegeu, respectivament, BUB, ms. 991, llibre II, capítol LV, p. 199–204; i SEGISMUNDO DEL ESPÍRITU SANTO, *Monumentos antiguos, relativos a la historia de la Provincia de S. Joseph de Carmelitas Descalzos de Cataluña*, vol. II, BUB, ms. 1755, foli 181.

30. El de Josep Dalmau és un dels casos més espectaculars d'aquesta època quant a la generositat de les seves donacions. Sobre el personatge, vegeu C. NARVÁEZ, «Josep Dalmau, promotor dels convents de carmelites descalços de Barcelona», *Actes del I Congrés d'Història de l'Església Catalana*, Solsona, 1993, volum I, p. 589–598.

31. ACA, monacals-hisenda, lligalls grans, núm. 171, convent de Sant Josep de Barcelona.